

ΣΥΝΟΨΗ

ΑΡΙΣΤΕΙΑ Ι - Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ 20^Ο ΑΙΩΝΑ

Η ιστοριογραφία του δέκατου ένατου αιώνα είναι ένα πεδίο για το οποίο γνωρίζουμε ήδη αρκετά. Είναι ο αιώνας, στην Ευρώπη τουλάχιστον, των εθνικών ιστοριογραφιών. Στο δεύτερο μισό του δημιουργήθηκε και απέκτησε αρμούς το αφήγημα της συνεχούς εθνικής ελληνικής ιστορίας. Τι γίνεται, όμως, με τον εικοστό αιώνα; Όσα γνωρίζουμε είναι, συγκριτικά, λιγοστά και αποσπασματικά. Ποιο είναι το προφίλ, ποιο είναι το ιδιαίτερο σημείο της ιστοριογραφίας αυτού του αιώνα; Προφανώς η αρχαία ιστορία, η βυζαντινή και μεσαιωνική ιστορία έχουν το δικό τους σημαντικό μερίδιο στην εξέλιξή της. Παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε ό,τι αφορά τα ρεύματα, τις τάσεις, τις κοινότητες των επιστημόνων και μελετητών που τις θεράπευσαν. Ωστόσο, η ιστοριογραφία για τη νεότερη Ελλάδα και κυρίως η συγκρότηση των νεοελληνικών σπουδών μέσα και έξω από τη χώρα διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία και τον χαρακτήρα της ιστοριογραφίας του ελληνικού εικοστού αιώνα. Το νέο, αυτό, πεδίο απέκτησε κομβική θέση και ρόλο τόσο σε ό,τι αφορά τους μετασχηματισμούς της εθνικής ταυτότητας όσο και σε ό,τι αφορά τον εκμοντερνισμό στον 20^Ο αιώνα, τους άξονες δηλαδή γύρω από τους οποίους αναπτύχθηκε το ερευνητικό έργο του προγράμματος.

Έως τώρα, η ιστορία της ιστοριογραφίας στην Ελλάδα δεν συγκροτήθηκε ως ένα αυτοτελές πεδίο σπουδών, παρά μόνο σε επιμέρους αντικείμενα και θεωρήσεις. Δεν αναδείχθηκε ως μια γενική αντιμετώπιση του τι σημαίνει η παραγωγή ιστορικής γνώσης σε μια ολόκληρη εποχή. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν απόπειρες μιας συνολικής θεώρησης. Το 1918 ο Σπυρίδων Λάμπρος επιχείρησε μια πρώτη χαρτογράφηση του πώς συγκροτήθηκαν οι ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα. Αφορμή ήταν η επικείμενη συμπλήρωση ενός αιώνα εθνικής ανεξαρτησίας. Ένα νέο εγχείρημα, με δηλωμένο στόχο τη συγγραφή μιας ιστορίας της Νεοελληνικής ιστοριογραφίας, πραγματοποιήθηκε μέσα στην Κατοχή από τον Μιχαήλ Σακελλαρίου, και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Νέα Εστία*, δείγμα του γενικότερου ενδιαφέροντος που υπήρχε για αυτό. Και τα δυο κείμενα συμπίπτουν με στιγμές αναπροσαρμογών της εθνικής συνείδησης, καθώς συνδέονται με τους παγκόσμιους πολέμους που είχαν πολλαπλές συνέπειες και προεκτάσεις στην ελληνική ιστορία. Από την περίοδο της Μεταπολίτευσης και μετά, -μια εποχή που σηματοδοτεί όχι απλώς την πτώση της δικτατορίας, αλλά το τέλος μιας περιόδου διχασμών, και βίαιων μεταβολών του πολιτεύματος, που άρχισε από τον καιρό των πολέμων-, δημοσιεύονται μια σειρά από ιστοριογραφικές συμβολές, ενώ εκδίδονται οι πρώτοι αφιερωματικοί τόμοι και διοργανώνονται τα πρώτα συνέδρια (βλ. Βιβλιογραφία). Οι μελέτες του προγράμματος αυτού, που ας σημειωθεί πραγματοποιήθηκαν σε μια επίσης κρίσιμη στιγμή της ελληνικής ιστορίας, είχαν ως στόχο να αναστοχαστούν το υπάρχον ιστοριογραφικό πεδίο επιχειρώντας, μέσα από την αξιοποίηση αλλά και την επέκταση και διεύρυνση προηγούμενων προβληματισμών, να αναδείξουν τη διακριτή παρουσία του και να ενισχύσουν τη συνοχή του.

Πού βρισκόμαστε λοιπόν μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος; Πώς μπορούμε να μιλήσουμε για την ιστοριογραφία του εικοστού αιώνα στην Ελλάδα; Το ερευνητικό πρόγραμμα χτίστηκε γύρω από τους εξής αρμούς: τη συγκρότηση μιας χρηστικής βιβλιογραφίας προσανατολισμού, την καταγραφή των εξελίξεων μέσα από τους θεσμούς παραγωγής ιστορίας που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, την προετοιμασία ενός συλλογικού τόμου με βασικές ιστοριογραφικές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις, τη δημιουργία ενός οπτικοακουστικού αρχείου με συνεντεύξεις ιστορικών, τη διοργάνωση ενός διεθνούς συνεδρίου για την ιστοριογραφία του περασμένου αιώνα, και τις έρευνες των μελών της ερευνητικής ομάδας. Η έρευνα για τη συγκρότηση της βιβλιογραφίας, το αναλυτικό κείμενο για τον «Χάρτη» καθώς και το σύνολο των συνεντεύξεων και των μελετών μας επιτρέπουν να επιχειρήσουμε μια συνοπτική αποτύπωση:

Στην καταγραφή μας διακρίναμε τρεις περιόδους: Η **πρώτη** αφορά το διάστημα πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου από τη μια παρατηρούμε τη σταδιακή ισχυροποίηση της παρουσίας της νεότερης ιστορίας στο πανεπιστήμιο, ενώ από την άλλη τη συγκρότηση αρχείων και υπηρεσιών για τη συναγωγή γλωσσικού, λαογραφικού και ιστορικού υλικού και την εκπόνηση έργων υποδομής για την έρευνα (λεξικά, αρχεία, μουσεία κ.ά.) με έμφαση στα μεσαιωνικά/βυζαντινά και κυρίως στα νεότερα χρόνια. Κατευθύνσεις συναφείς με τις λειτουργίες της ιστορίας ως συγκρότησης του αρχείου του έθνους τον 19^ο αιώνα. Η πολεμική δεκαετία γύρω από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο είχε επίσης μακροπρόθεσμα καταλυτικές συνέπειες, κυρίως ως προς την προσφυγική (μικρασιατική, ποντιακή, θρακιώτικη) ιστορία και μνήμη. Στην ίδια περίοδο διαμορφώνονται νέες κατευθύνσεις, όπως οι συναρμογές του εκπαιδευτικού δημοτικισμού με καινούργιες ιστορικές αντιλήψεις, η δυναμική εμφάνιση της μαρξιστικής θεώρησης της ιστορίας και οι πρώτες φεμινιστικές προσεγγίσεις. Οι νεοτερισμοί αυτοί πυροδότησαν ένα κύμα αντιπαραθέσεων και διενέξεων που έφτασαν ως το Κοινοβούλιο και αντιμετωπίστηκαν συχνά με διοικητικές πράξεις. Οι εξελίξεις στην ιστοριογραφία έως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, κάθε άλλο παρά ως συνέχεια του δέκατου ένατου αιώνα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν. Παρά τα νήματα που εξασφαλίζουν τις συνέχειες, τα οποία διαφύλαξε κατά κύριο λόγο το Πανεπιστήμιο Αθηνών, παρατηρούμε ευρύτερες τομές που θα διατρέξουν σχεδόν το σύνολο του αιώνα, επιβεβαιώνοντας την αρχική πρόθεση αναζήτησης μιας ιστοριογραφικής φυσιογνωμίας του εικοστού αιώνα. Ένα σημαντικό συμπέρασμα, επίσης, είναι ότι η εξέλιξη της ιστοριογραφίας δεν συνίσταται μόνο σε αλλαγές που αποτυπώνονται σε ιστοριογραφικά έργα αλλά και σε αλλαγές πρακτικών μέσα από τις οποίες παράγεται ή διαδίδεται η ιστορία, στο πλαίσιο παλιότερων ή νεότερων θεσμών. Η μαρξιστική ιστοριογραφία για παράδειγμα επέκτεινε την ανάγνωση βιβλίων ή φυλλαδίων ιστορίας και καλλιέργησε το ενδιαφέρον για την ιστορία στα λαϊκά κοινωνικά στρώματα, τα οποία δεν ανήκαν απαραίτητα στο κοινό της εθνικής ιστοριογραφίας. Η σύζευξη φεμινισμού και ιστορίας, προκάλεσε μια έντονη διαμάχη σχετικά με το αν η μελέτη και διδασκαλία της ιστορίας μπορεί να είναι αποκλειστικά ανδρική υπόθεση. Τέλος, η προσφυγική επιθυμία της συμπερίληψης στο εθνικό φαντασιακό έθεσε το ζήτημα των οργανικών διανοούμενων που λειτουργούν ως ενδιάμεσοι ανάμεσα στους πρόσφυγες και στον εθνικό κορμό.

Η **δεύτερη** περίοδος είναι η περίοδος κατεξοχήν συγκρότησης του αντικειμένου της νεοελληνικής ιστορίας στο πλαίσιο των Νεοελληνικών Σπουδών, ένα πλαίσιο το οποίο συνδέει την ιστορία με τη φιλολογία. Η σύνδεση δεν είναι νέα. Ήδη από τον 19^ο αιώνα, η ανάδειξη στο πλαίσιο του ιστορισμού, των φιλολογικών μεθόδων ως της βασικής μεθοδολογίας της ιστορίας, καθώς και η έμφαση στην κλασική αρχαιότητα ως προγονική κληρονομιά, αιτιολογούσε αυτή τη σύνδεση. Στον εικοστό αιώνα, η έμφαση πλέον δινόταν στον πλούτο της ελληνικής γραμματείας, στην ανάδειξη όλων των γραπτών πηγών που αφορούσαν τη νεοελληνική κοινωνία.

Ένα από τα πλέον σημαντικά χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου είναι ο διχασμός της ιστοριογραφικής κοινότητας. Ο διχασμός αυτός, που ακολούθησε την εμφύλια και ψυχροπολεμική αντιπαράθεση, δημιούργησε διαφορετικές ιστοριογραφικές κοινότητες, ασύμμετρες και ασύμπτωτες, με ελάχιστα, αλλά αξιοσημείωτα, κοινά σημεία μεταξύ τους. Είναι ενδιαφέρουσα επίσης η χωρική κατανομή των κοινοτήτων που δημιούργησε ο Ψυχρός Πόλεμος. Ο ιδεολογικός πυρήνας της συντηρητικής ιστοριογραφίας βρέθηκε κυρίως στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, ενώ η αριστερή ιστοριογραφία αναπτύχθηκε κυρίως στην Ανατολική Ευρώπη, ως χώρο διασποράς των προσφύγων του Εμφυλίου. Τέλος μια τρίτη κοινότητα, αναπτύχθηκε στη Γαλλία, από εξόριστους και αυτοεξόριστους κατά κύριο λόγο του Εμφυλίου και της μετεμφυλιακής περιόδου. Η Γαλλία θα λειτουργήσει και ως χώρος υποδοχής και διαμόρφωσης στα χρόνια της δικτατορίας ενός καινούργιου ιστορικού ρεύματος. Το πρόβλημα της «στράτευσης» απασχόλησε την έρευνά μας όχι ως αντιπαράθεση ακαδημαϊκής και στρατευμένης ιστοριογραφίας, αλλά στις πολλαπλές εκδοχές και αποχρώσεις της. Από τον 19^ο αιώνα η ελληνική ιστοριογραφία είχε δημόσιο χαρακτήρα και οι Έλληνες ιστορικοί είχαν λόγο για τα δημόσια πράγματα. Αν χρησιμοποιήσουμε τη διάκριση του Hayden White ανάμεσα στο *ιστορικό* και στο *πρακτικό* παρελθόν, τα ελληνικά παρελθόντα ήταν περισσότερο πρακτικά παρά ιστορικά. Χρησιμοποιούνταν δηλαδή για να αντληθούν συμπεράσματα και να ενισχύσουν επιλογές στο παρόν, παρά ως αντικείμενα καθαρής και αδέσμευτης περιέργειας. Παράλληλα όμως, η επίκληση της επιστημονικότητας για πρακτικούς σκοπούς, ήταν σταθερή. Το *πρακτικό* παρελθόν μπορούσε να αξιοποιηθεί μόνο ως *ιστορικό* παρελθόν. Αυτός είναι επίσης και ένας λόγος που η ελληνική ιστοριογραφία αφορούσε κυρίως την ιστορία του ελληνικού έθνους.

Τέλος, η **τρίτη** περίοδος αφορά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και συνδέεται με τη Μεταπολίτευση. Στην περίοδο αυτή σημειώθηκε μια έκρηξη των νεοελληνικών ιστορικών σπουδών. Υπήρξε αύξηση του αριθμού των ιστορικών, ανάπτυξη της ιστορικής διδασκαλίας και έρευνας με τη δημιουργία νέων θεσμών (πανεπιστημιακά τμήματα, κέντρα ερευνών, αρχεία, βιβλιοθήκες, περιοδικά), παροχή στην ιστορική έρευνα σημαντικής κρατικής και μη χρηματοδότησης (προγράμματα τραπεζών, ΙΑΕΝ κ.ά.). Πολλαπλασιάστηκαν οι θεωρητικές κατευθύνσεις με περισσότερο εμφανή την τάση προς την κοινωνική και οικονομική ιστορία. Η νεοελληνική ιστοριογραφία, ενισχύοντας τη μελέτη της ύστερης Οθωμανικής περιόδου, η οποία είχε αρχίσει με νέο πνεύμα κατά την προηγούμενη περίοδο, επεκτάθηκε προς αχαρτογράφητα κατά την εποχή εκείνη πεδία, όπως την ιστορία της συγκρότησης του ελληνικού κράτους και της δεκαετίας 1940-50. Η

αναθεώρηση της δημόσιας εικόνας της δεκαετίας 1940-50 αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες εξελίξεις στην περίοδο αυτή και έγινε η αφορμή ιστορικών διενέξεων που κράτησαν και πέραν του τέλους του αιώνα.

Η κοινότητα των ιστορικών βρέθηκε συχνά στο προσκήνιο, και φάνηκε ευκρινέστερα η απόσταση ανάμεσα σε ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης και τους ιστορικούς. Πρόκειται για μια απόσταση που διευρυνόταν συνεχώς κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Είναι άλλωστε μια τάση που παρατηρείται ευρύτερα, καθώς οι ιστορικές σπουδές έγιναν περισσότερο ακαδημαϊκές και απομακρύνθηκαν από την εθνική ιστορία που είχε μεγαλύτερη εξω-ακαδημαϊκή απήχηση. Παρόλα αυτά, η θέση των ιστορικών στον δημόσιο χώρο ενισχύθηκε, δίνοντάς τους ένα κοινό πολύ μεγαλύτερο από προηγούμενες εποχές, αν και στις κρίσιμες διαμάχες, οι απόψεις τους αποδείχθηκαν μειοψηφικές.

Οι διαδρομές της ιστοριογραφίας του 20ού αιώνα οφείλονται τόσο στην ανταπόκρισή της στις μεγάλες πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβολές που σημειώθηκαν, όσο και στις συζητήσεις στο εσωτερικό των ιστορικών κοινοτήτων απέναντι στις μεταβολές αυτές. Βέβαια η έννοια της κοινότητας των ιστορικών μεταβάλλεται με τον χρόνο και προπαντός δεν είναι ενιαία. Πρόκειται για διαφορετικά περιβάλλοντα με ασύμπτωτες και ασύμμετρες σχέσεις. Εξάλλου οι συζητήσεις πήραν κατά κανόνα τη μορφή αντιπαραθέσεων οι οποίες δεν περιορίστηκαν ανάμεσα στους ιστορικούς. Η Ελλάδα βίωσε τις περισσότερες από τις μεταβολές που συνέβησαν στην Ευρώπη, όπως οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, οι αλυτρωτικές επιδιώξεις και τα προσφυγικά ρεύματα, ο Ψυχρός Πόλεμος και τα *long sixties*. Οι πόλεμοι έχουν στενότερη, σχεδόν καταστατική σχέση με την ιστορία. Αυτή η σχέση δεν εξαντλείται στην εξιστόρηση των ίδιων των πολέμων, αλλά απορρέει από τις εμπειρίες των παράγωγων ή των συνδεδεμένων με αυτούς γεγονότων, και συνήθως έχει μακρές απολήξεις. Τόσο ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (ο οποίος περιλαμβάνει τους Βαλκανικούς Πολέμους και την Μικρασιατική Καταστροφή, με νήματα που καταλήγουν στην ιστοριογραφία του προσφυγικού ζητήματος και στην ανάδυση της προσφυγικής μνήμης) όσο και ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, ο οποίος περιλαμβάνει την ιστορία της Αντίστασης και του Εμφυλίου, έχουν επιπτώσεις στην οπτική και στη στράτευση των ιστορικών, καθώς και στην εμφάνιση και την αναδιοργάνωση των εθνικών και πολιτικών ταυτοτήτων. Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχθεί ότι σε συνδυασμό και με άλλες εξελίξεις στην κοινωνία, οι πόλεμοι διέσπασαν τα πεδία συμφωνιών τα οποία είχε συγκροτήσει ο 19^{ος} αιώνας στην ιστοριογραφία. Η ιστοριογραφία του 20^{ου} αιώνα θα μπορούσε να γραφεί και μέσα από την ιστορία αυτών των αντιπαραθέσεων. Για το λόγο αυτό άλλωστε επιλέχτηκε ένα από τα πεδία αυτής της έρευνας να είναι οι μεγάλες συζητήσεις-αντιπαραθέσεις για ιστορικά ζητήματα, τα *Key debates*.

Η πρώτη μεγάλη αντιπαραθέση ή η μητέρα των αντιπαραθέσεων, η οποία διέσχισε τον εικοστό αιώνα ήταν η συζήτηση για τη γενέθλια στιγμή του ελληνικού κράτους: την Επανάσταση του 1821. Στον λήγοντα 19^ο αιώνα είχε σχηματιστεί ένας κανόνας που αντιμετώπιζε τον Αγώνα ως την εκπλήρωση όλων των προηγούμενων προσδοκιών. Η αναφορά στις κοινωνικές αλλαγές που προκάλεσαν την επανάσταση δημιούργησε «σεισμό», γιατί αφορούσε στον πυρήνα της λειτουργία της εθνικής ιστορίας. Η εθνική ιστορία επέστρεψε ως εθνο-λαϊκή, σύμφωνα με την οποία εθνικοί λόγοι και κοινωνικές αιτίες συνέπιπταν στην έννοια του λαού, για να

καταλήξει σε μια ανάγνωση μέσα στο πλαίσιο της σύγκρουσης νεωτερικότητας/παραδοσιοκρατίας. Η δεύτερη μεγάλη αντιπαράθεση αφορά την δεκαετία του 1940-50. Αν ο Διχασμός που γεννήθηκε στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο δεν προκάλεσε αντιπαραθέσεις ανάμεσα στους ιστορικούς, η δεκαετία του 1940-50 είχε βαθύ αντίκτυπο στην ιστοριογραφία και αναπαράγεται συνεχώς με νέα νοήματα. Η γλώσσα επίσης αποτέλεσε ένα πεδίο αντιπαράθεσης με λιγότερο εμφανές αλλά σταθερό ιστορικό υπόβαθρο, από την εποχή του κινήματος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, έως την κατάρρευση του ιστορικού τονισμού στη δεκαετία του 1980. Το οικονομικό και κοινωνικό προφίλ της Ελλάδας υπήρξε επίσης ένα πεδίο σταθερής αντιπαράθεσης από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Η «κανονικότητα» ή η «εξαίρεση» του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, σε σύγκριση με τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό απασχόλησε σταθερά, ρητά ή υπόρρητα, την ιστοριογραφία και τις κοινωνικές επιστήμες. Δίπλα και παράλληλα με τις «μεγάλες» αντιπαραθέσεις, αναπτύχθηκαν μικρότερες ή μεγαλύτερες συζητήσεις γύρω από την ιστορία και την ιστοριογραφία που αφορούν σε υποπεδία της έρευνας, σε ζητήματα δι-επιστημονικότητας, σε μεθοδολογικά και θεωρητικά ζητήματα. Όλες αυτές οι συζητήσεις, οι προβληματισμοί και οι αντιπαραθέσεις αποτελούν σημαντικά επεισόδια της ιστορίας της ελληνικής ιστοριογραφίας στον 20^ο αιώνα.

Είναι γεγονός ότι τα ιστοριογραφικά έργα ανάμεσα στις αρχές του 20^{ου} αι. και στο τέλος του παρουσιάζουν μεγάλες ειδολογικές αποκλίσεις. Ο ίδιος, άλλωστε, ο ορισμός για το τι εκλαμβάνεται ως ιστορία είναι κάτι ρευστό, που συνδέεται κάθε φορά με την εποχή στην οποία παράγεται. Τούτων δοθέντων προτιμήσαμε να παρακολουθήσουμε τάσεις και πορείες, και όχι να επιχειρήσουμε μια στατιστικώς πλήρη καταγραφή έργων με αναφορά στην ιστορία. Εξάλλου, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η διάκριση ανάμεσα στην ακαδημαϊκή και στην εκλαικευμένη ιστοριογραφία παρουσίαζε μικρή απόκλιση. Η ιστοριογραφία συμβάδιζε με τη λογοτεχνία ως προς τα επικά ιστορικά θέματα, ακόμη και ως προς τον ρεαλιστικό τρόπο γραφής. Στον εικοστό αιώνα όμως η απόκλιση αυτή μεγαλώνει. Τα είδη γραφής πολλαπλασιάζονται και τα λογοτεχνικά κείμενα, καθώς και τα πολιτικά δοκίμια, συναγωνίζονται με την ιστορική γραφή στη δημιουργία εικόνων για το παρελθόν. Αν και τα μουσεία, τα ιστορικά μνημεία και οι εθνικές εορτές αρχίζουν να εμφανίζονται από τον δέκατο ένατο αιώνα, εντούτοις στον εικοστό αιώνα επεκτείνονται (βλ. εορτές για την εκατονταετηρίδα του 1821) και παίρνουν την μορφή της δημόσιας ιστορίας, ιδίως με την ανάπτυξη των ΜΜΕ, του κινηματογράφου και προς το τέλος του αιώνα του διαδικτύου. Τέλος αναδύεται η έννοια και οι πρακτικές της μνήμης. Όλα αυτά δημιουργούν ένα πεδίο πάνω στο οποίο διεξάγονται οι πόλεμοι της ιστορίας και της μνήμης οι οποίοι πυκνώνουν προς το τέλος του αιώνα. Αν συνοψίσουμε τις αλλαγές που συνέβησαν στον εικοστό αιώνα, τότε, εκτός από τους πολέμους, θα δούμε ότι ο αιώνας αυτός εγκαινιάζει μια πορεία αφενός προς την θεωρητική πολυφωνία, και αφετέρου κυρίως προς την πολλαπλότητα των μορφών και των τρόπων αναπαράστασης του παρελθόντος. Μια από τις σπουδαιότερες, λοιπόν, μεταβολές στο ιστορικό πεδίο είναι η εμφάνιση της μνήμης. Αποτυπώθηκε σε ένα κύμα μαρτυριών, οι οποίες δημοσιεύτηκαν ή προβλήθηκαν, αλλά και σε σημαντικό αριθμό μελετών προφορικής ιστορίας. Η

Μικρασιατική καταστροφή και η δεκαετία 40-50, αποτελούν τους κύριους μνημονικούς τόπους.

Η ιστοριογραφία του 20^{ου} αιώνα διατρέχεται, όπως αναφέρθηκε, από δυο νοητά νήματα: Το ένα αφορά τις ταυτότητες, το άλλο τον εκσυγχρονισμό (εκμοντερνισμό) της ελληνικής κοινωνίας. Και οι δυο έννοιες εκφράζονται με διαφορετικούς όρους κατά εποχές και περιβάλλοντα, συχνά δε διαπλέκονται. Η διαπλοκή ταυτοτήτων και εκσυγχρονισμού δεν είναι αδιάφορη γιατί αποτελεί μέρος της πλοκής. Στον δέκατο ένατο αιώνα, οι δύο έννοιες βρίσκονταν σε μεγαλύτερη εγγύτητα, σχεδόν ταύτιση, γιατί η αποσαφήνιση και η δημιουργία της εθνικής ταυτότητας σήμαινε και τον εκσυγχρονισμό στο πλαίσιο του εθνικού κράτους. Αυτή η σχέση περιλάμβανε τον εκπολιτισμό του έθνους και την αντίστοιχη αποστολή της ιστοριογραφίας. Εκπολιτισμός σήμαινε γνώση της αρχαιότητας και συνείδηση των ιστορικών κληρονομιών. Ταυτίζονταν επίσης με τη δημιουργία μιας εικόνας του κόσμου, δηλαδή των Βαλκανίων και της Ανατολής μέσα από την οπτική της εθνικής ολοκλήρωσης.

Α) Ταυτότητες. Η εθνική ιστορία υπήρξε το κυρίως πεδίο συγκρότησης της ελληνικής ιστοριογραφίας όχι μόνο τον δέκατο ένατο αιώνα, αλλά επίσης σε μεγάλο μέρος του εικοστού αιώνα. Η εθνική ιστορία είναι ένα πεδίο ανοικτό, με την έννοια ότι συγκροτείται με συνεχείς εναλλαγές και ανασηματοδοτήσεις ή επαναξιολογήσεις των στοιχείων που την αποτελούν. Στον εικοστό αιώνα ανοίγει το πεδίο των νεοελληνικών σπουδών, ενώ παράλληλα η ιστοριογραφία διεθνοποιείται. Μερικά από τα πεδία της, όπως οι βυζαντινές σπουδές, είχαν ήδη διεθνοποιηθεί από τον δέκατο ένατο αιώνα. Αλλά πεδία, όπως η αρχαία ιστορία, ήταν ούτως ή άλλως αντικείμενα διεθνούς ενδιαφέροντος. Η κριτική του εθνικισμού κατέληξε στη δεκαετία του 1990 σε μια γενικευμένη αναθεώρηση των βασικών παραδοχών της εθνικής ιστορίας, προκαλώντας έντονο αντίλογο.

Η σχέση ιστοριογραφίας και ταυτοτήτων είναι μεταβαλλόμενη, ήδη από την αρχή του αιώνα. Το Μακεδονικό και τα βόρεια σύνορα, πριν και κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων και του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η διερεύνηση των εθνοπολιτισμικών ομάδων που συγκροτούν τον χώρο του διευρυμένου ελληνικού κράτους, η συνομιλία με την κοινωνική ανθρωπολογία στη μελέτη των εθνοτικών ομάδων αποτελούν σημαντικούς ιστοριογραφικούς τόπους. Η σημαντικότερη πρόκληση βέβαια κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα ήταν η ανάδυση του κοινωνικού ζητήματος και η διαμόρφωση μιας διαφορετικής αντίληψης για το παρελθόν της ελληνικής κοινωνίας.

Η αμφισβήτηση αυτή δεν αφορούσε τις μεγάλες συνέχειες πάνω στις οποίες βασίστηκε το εθνικό αφήγημα, αλλά τη δημιουργία του εθνικού κράτους. Πρόβαλε μια κοινωνική, όπως προαναφέρθηκε, έναντι της εθνικής ερμηνείας της επανάστασης του 1821. Εδώ συγκροτήθηκε ένα από τα σημαντικότερα πεδία ιστορικής αντιπαράθεσης στο Μεσοπόλεμο αλλά και πέραν αυτού. Η αντιπαράθεση για την Επανάσταση του 1821, αφορά την εθνική ταυτότητα αλλά έχει και ευρύτερες ιδεολογικές διαστάσεις. Η Επανάσταση, ως εθνική επανάσταση για το ιδεώδες της Ελευθερίας χρησιμοποιήθηκε ως το βασικό αντεπιχείρημα στον ιστορικό υλισμό και στην αντίληψη της ιστορίας ως πάλης των τάξεων. Συνέβαλε στη διαμόρφωση μεγάλων ιστοριογραφικών και ερμηνευτικών κοινοτήτων όπου έννοιες όπως 'λαός' και 'έθνος' απέκτησαν νέες σημάνσεις και οριοθέτησαν νέες

ταυτότητες. Στην ανασηματοδοσία αυτή σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι λογοτέχνες, αλλά και οι θεσμοί. Π.χ. ο ρόλος του Πανεπιστημίου στον εορτασμό της 100ετίας της Επανάστασης έχει να κάνει με την συνείδηση ότι το πανεπιστήμιο αποτελεί τον θεματοφύλακα της ιστορίας και οι καθηγητές και φοιτητές του τους θεματοφύλακες του παρελθόντος. Αυτή η έννοια του θεματοφύλακα της ιστορίας θα διατρέξει μια ξεχωριστή και σπουδαία πορεία στην ιστορία της ιστοριογραφίας έως τις ιστορικές διενέξεις της δεκαετίας του 1990. Η διαμάχη για την Ελληνική Επανάσταση είναι μια παραδειγματική αντιπαράθεση όχι μόνο ως προς τις ερμηνείες ενός ιστορικού γεγονότος αλλά και τις συνέπειες τους ως προς τη διαφοροποίηση των ταυτοτήτων. Η συζήτηση αυτή είναι επίσης παραδειγματική για τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται και αναπαράγεται το πεδίο της ιστοριογραφίας με μελέτες που εκτείνονται από τη μορφή των ιδεολογικών δοκιμών έως εκείνη των ιστορικών πραγματειών όπως η διατριβή του Μ. Σακελλαρίου για την Πελοπόννησο στη Β΄ Τουρκοκρατία, στο τέλος της δεκαετίας του 1930.

Η προβληματική για τους συλλογικούς αυτοπροσδιορισμούς θα συνεχιστεί στη Μεταπολίτευση και στο αίτημα για την ανανέωση της νεοελληνικής ταυτότητας και ιστορίας (με μεγάλες συζητήσεις σχετικά με την ανανέωση της ελληνικής ιστοριογραφίας, το πρόσωπο του νέου ελληνισμού, την παράδοση και τις ρίζες σε έντυπα όπως τα περιοδικά *Αντί* και *Πολίτης*). Τέλος, οι ταυτότητες θα αποτελέσουν ένα πεδίο πολιτισμικής και πολιτικής αντιπαράθεσης στη δεκαετία του 1990 και 2000 γύρω από θέματα όπως το όνομα της Μακεδονίας.

Β) Εκμοντερνισμός. Η ιστοριογραφία αποτελεί ένα πεδίο προβληματισμού για τον εκμοντερνισμό των κοινωνιών, από την ίδια τη συγκρότησή της. Κατά τον δέκατο ένατο αιώνα η εθνοποιητική διαδικασία όπως αποτυπώθηκε σε πεδία και χώρους που συνδιαμόρφωσαν την εθνική κουλτούρα (ιστορία, αρχαιολογία, λαογραφία κ.ά.) αποτελούσε παράλληλα μια διερεύνηση των διαδικασιών του εκσυγχρονισμού. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι ιστορικοί λειτουργούσαν μεταφορικά ως «σημεία της νεωτερικότητας», από τα οποία μπορούσε να περιγράψει και να ταξινομηθεί το παρελθόν. Στις αρχές του 20ού αιώνα το πρώτο μεγάλο κύμα εκσυγχρονισμού είναι ο δημοτικισμός του οποίου η επίδραση αποτυπώνεται σε λίγα αλλά εμβληματικά έργα, στο γενικότερο πνεύμα που τα διαπερνά. Ο δημοτικισμός είναι ένα ρεύμα το οποίο συνεχίζεται και στο Μεσοπόλεμο. Οι διενέξεις γύρω από τα Μαρασλειακά και τη Ρόζα Ιμβριώτη ανοίγουν μια αντιπαράθεση γύρω από την ιστορία και τη γλώσσα, με τις ερμηνευτικές κοινότητες να συγκρούονται.

Παράλληλα, από την περίοδο του Μεσοπολέμου και μέχρι τη δεκαετία του 1970, παρακολουθούμε μια πορεία η οποία αφορά τη σχέση της ακαδημαϊκής ιστορίας με τις κοινωνικές επιστήμες, με στόχο την κατανόηση της κοινωνίας περισσότερο παρά του έθνους, και μάλιστα με τη συνεργασία και άλλων κοινωνικών επιστημών όπως της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας. Η κατεύθυνση αυτή ανακόπτεται, πολύ γρήγορα, από την εποχή της δικτατορίας του Μεταξά έως την μετεμφυλιακή περίοδο, στη δεκαετία του 1950. Στη δεκαετία του 1960 βλέπουμε μια αναγέννηση του ενδιαφέροντος για τη σύζευξη ιστορίας και κοινωνικών επιστημών, με την ίδρυση ερευνητικών κέντρων και τις πρώτες στροφές της ιστορικής έρευνας προς την κοινωνική ιστορία.

Τέλος η έννοια του εκμοντερνισμού της ελληνικής κοινωνίας γίνεται βασικός τρόπος αφήγησης της νεοελληνικής ιστορίας στην περίοδο της Μεταπολίτευσης και έως το τέλος του εικοστού αιώνα. Εμφανίζονται μεγάλα ερμηνευτικά σχήματα με βάση τις θεωρίες του εκσυγχρονισμού, ενώ και επί μέρους έρευνες ακολουθούν αυτό το σχήμα (ιστορία του Διαφωτισμού, οικονομική ιστορία, ιστορία του πολιτικού συστήματος και των πολιτικών κομμάτων). Στην περίοδο αυτή συγκροτείται ο κορμός της νεοελληνικής ιστοριογραφίας, αλλά και τα βασικά της εννοιολογικά, αναλυτικά και ερμηνευτικά εργαλεία. Η ίδια η ιστοριογραφία, σε πεδία όπως η ιστορία της εθνικής ιδεολογίας και των θεσμών, η ιστορία των μειονοτήτων και η ιστορία του φύλου εμφανίζεται ως στοιχείο εκσυγχρονισμού της κοινωνίας.

Η ιστοριογραφία ως πεδίο εκσυγχρονισμού της εθνικής ιδεολογίας προκαλεί από τη δεκαετία του 1960 και εξής έντονες ιδεολογικοπολιτικές αντιπαραθέσεις. Οι περισσότερες από αυτές αφορούν τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, όπως η διένεξη για το βιβλίο του Καλοκαιρινού, στη δεκαετία του 1960, και στη συνέχεια οι διενέξεις για το βιβλίο του Λευτέρη Σταυριανού στη δεκαετία του 1980, του Γιώργου Κόκκινου στη δεκαετία του 1990, καθώς και για το βιβλίο της Μαρίας Ρεπούση το 2006. Ωστόσο, αυτές οι αντιπαραθέσεις δεν έμειναν μόνο στα σχολικά βιβλία. Συσχετίστηκαν με πολλούς τρόπους με τις αντιπαραθέσεις γύρω από το πρόβλημα των ταυτοτήτων που εκφράστηκε με την διένεξη για το όνομα της Μακεδονίας στη δεκαετία του 1990 και για την αναγραφή του θρησκειώματος στις ταυτότητες, στις αρχές της δεκαετίας του 2000.

Το ερευνητικό πρόγραμμα χαρτογράφησε τις παραπάνω εξελίξεις στο μωσαϊκό της ελληνικής ιστοριογραφίας του 20^{ου} αιώνα μέσα από την ιστοριογραφική παραγωγή, τους θεσμικούς θύλακες, τις κεντρικές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις, τα πεδία έρευνας, καθώς και μέσα από τη φωνή και την παρουσία σημαντικών ιστορικών που συνέβαλαν στη διαμόρφωση κυρίως της ιστοριογραφίας της μεταπολιτευτικής περιόδου. Στο πλαίσιο δραστηριοτήτων όπως τα επιστημονικά εργαστήρια και το διεθνές συνέδριο, το πρόγραμμα προσέγγισε την ελληνική ιστοριογραφία στο διεθνές περιβάλλον και μελέτησε τον χαρακτήρα της σε συσχέτισμό με σημαντικές παράλληλες διεθνείς εξελίξεις και φαινόμενα. Αποτελεί έτσι έναν «οδικό χάρτη» των μεγάλων και μικρών δρόμων που ακολούθησε η ελληνική ιστοριογραφία αλλά και των πολλών συναντήσεων της με κρίσιμα κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά και διανοητικά φαινόμενα που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Μέσα από το πρίσμα της μελέτης του παρελθόντος και της πορείας των ιστορικών σπουδών, το ερευνητικό πρόγραμμα αποπειράθηκε να αναδείξει την ιστοριογραφία σε κομβικό πεδίο για την κατανόηση τόσο των επιστημονικών τάσεων όσο και των μεγάλων και πολύπλευρων ζητημάτων της εθνικής ταυτότητας και του εκμοντερνισμού όπως αποτυπώθηκαν στον ελληνικό 20^ο αιώνα.